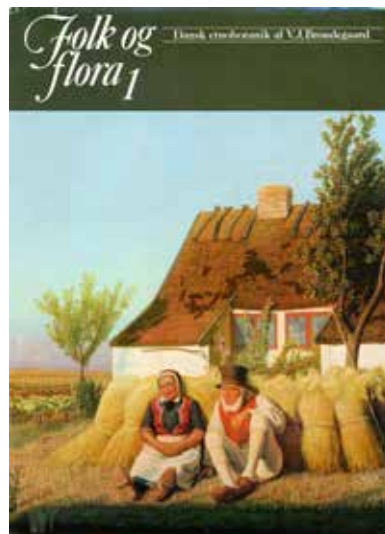

FLORAFORTÆLLINGER TIL NYTTE OG FORNØJELSE – VAGN J. BRØNDEGAARD

Alle verdens lande har en flora i betydningen – en bog om landets vegetation. Det skyldes, at vegetationen i et land i meget høj grad er definerende for landet. Den er en del af landets DNA både i praksis og i en overført, mental forstand. Vi vokser op og bliver præget af den vegetation, vi er omgivet af, som definerer vores land, og knytter os til det. Det nationale defineres også af andre ting. Store personligheder som har virket på godt og ondt i landets historie, og arkitektur i bred forstand er også definerende for landet. Begge dele er relativt flygtige set over lang menneske-tid, mens de grundlæggende økosystemer og vegetationen kun ændres langsomt.

Den direkte og indirekte indflydelse et lands vegetation udøver på os virker på mange måder. Botanikerne beskriver i detaljer hvilke forskellige planter, der findes lokalt, og sammenligner dem med andre landes for at finde forskelle og ligheder. De beskriver landets forskellige økosystemer og habitater, og fortæller os, hvordan man kender den ene art fra den anden, og hvordan de alle er beslægtede og har udviklet sig fra hinanden. Agronomer, hortonomer og forstfolk lærer os, hvordan man dyrker planterne optimalt. Hvor, hvornår og hvordan man sår, plejer og høster for at få det bedst mulige udbytte. Og så er der Brøndeggaard. Han fortæller os resten, og det er ikke så lidt. Hvad det er, kan man læse i hans værker, for botanikkens

vedkommende især i *Folk og Flora*, men meget kort og med hans egne ord omfatter det ”deres folkelige navne, anvendelse i kalenderårets fester og højtider, som lægemidler, i hjemmeindustri, håndværk, børnelege, skikke, sagn og overtro, stednavne, heraldik, talemåder, prosa og poesi”. Altså helt enkelt, men også meget detaljeret, hvordan planter og dyr på enhver tænkelig måde indgår i vores daglige forestillinger og vores årscyklus, vore drømme og fantasier. Som næringsmidler, rusmidler, tøj, redskaber, møbler, dekoration og til glæde for synssansen, smagssansen, lugteorganerne eller vores almindelige opfattelse af omgivelserne. De indgår med andre ord bevidst eller ubevidst konstant i vores liv.

For et fortravlet nutidsmenneske er det knapt muligt at forstå den rolle, planterne spillede tidligere. Træskomanden vidste, at han skulle bruge elletræ til sine træsko, fordi det er let og ikke flækker. Til buer skulle man bruge taks, som er bøjeligt og sejt; til træskærerarbejder var det pæretræ og andre sjældnere, hårde træsorter, der anvendtes, fordi det hårde ved gjorde det lettere at skære småting ud; til pejse og brændeovne var birkebrænde det bedste, fordi det ikke sprutter og sender gløder ud, og fordi det ikke efterlader så meget aske; til skibsbygning var det hårde egetræ godt; hassel blev brugt til hammer- og økseskafter og på grund af dets smidighed til tøndebånd; lærketræ var velegnet til master, fordi det tåler bøjning uden at knække; pommersk fyr anvendtes til særligt fine gulve med brede planker; uden for byen ved en å lå farvergården, hvor hør og nældeudg blev farvet med planter, og møllegården, hvor melet blev malet frem: og så videre og så videre. Listen over mennesker, der var direkte beskæftiget med anvendelsen af planter under en eller anden form, var lang. Den viden, disse mange anvendelser repræsenterer, er nu delvist gået tabt eller trives kun i særlige, faglige kredse, hvor man opretholder den af pietet for gamle dage, men også fordi den ofte var indlysende rigtig. Den særlige brug af den enkelte træart og det enkelte stykke træ opstod ikke som guddommelige åbenbaringer, men som generationers opsummerede brug og nedarvede erfaringer for brug og fejlslagen brug af træet.

Alle disse processer og især forestillingerne omkring dem interesserede tidligt Brøndegaard, og han begyndte langsomt at samle ind til sit omfattende værk, men da han tog fat på skrivningen, var han ikke på bar bund. Dels var han som ung mand i ”lære” hos Europas førende etnobotaniske forsker, Heinrich Marzell i Bayern, og dels havde Johan Lange udgivet sin *Ordbog over Danmarks plantenaevne* (1959–1961), som Brøndegaard selv var en af utallige meddelere til. Langes ordbog var opbygget med forbillede i Marzells *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, hvis første bind udkom fra 1937–1943, andet bind (af fire) først i 1972 efter Marzells død (1970). Langes omfattende værk (som igen for en del byggede på botanisk gartner Axel Langes kort-index) med dets 1400–1500 (!) meddelere og skriftlige kilder er som hos Marzell opbygget som det videnskabelige, strengt stikordsopbyggede leksikon, der kan virke lidt kortfattet og komprimeret for uøvede brugere. Brøndegaards fortjeneste var at tage dette videnskabelige skelet, tilsætte kød og blod, og skabe sin store fortælling om det danske folks forhold til planterne udfoldet i prosa. Her kan alle læse med uden forudsætninger. Efter en kort introduktion af planten eller plantegruppen, så man er sikker på, hvad der omtales, igen med forbillede hos Marzell, følger den

generelle fortælling om plantens folkløse. Afhængig af den specifikke plante og det meget heterogene stof, der var knyttet til hver enkelt art, følger en række afsnit med hver sin overskrift, så det er nemt at orientere sig om planten som lægemiddel, i poesi og prosa, til dekoration, i talemåder, overtro, dyrkning, kalenderregler, gåder, anvendelse, etc. Brøndegaard opgiver selv i en håndskreven note i sit eget eksemplar af *Folk og Flora*, at han benyttede 1669 kilder. Han anfører også, at han har skimmet ca. 3000 digtsamlinger for at finde oplysninger om etnobotanik. Det må betyde, at en del af dem ikke har indeholdt noget af betydning.

Etnobotanik er som andre fænomener udsat for sin egen evolution. Meget af Brøndegaards stof tilhører en længst svunden tid, som vi nu fristes til at trække på smilebåndet af. Overtro og myter spillede en vigtig rolle i manges liv, og kloge koner og mænd havde gyldne dage med spådomme, forudsigelser og gode lægeråd. Charlataner og plattenslagere havde let ved at forføre befolkningen i de små og spredte samfund, hvor (naturhistoriske) nyheder om verdens rette sammenhæng var få og ofte upålidelige. I det moderne samfund er den slags fortrængt eller reduceret til en omtale af, hvor naive man var i gamle dage. En sort kat over vejen, bank under bordet og salt over skulderen lever stadig som eksempler, når vi skal demonstrere hvor overtroiske, man engang var. Mange af disse forestillinger er nu forsvundet, men der er også kommet nye til. Kristtorn til dekoration ved juletid og anvendelse af Misteltenen, som en fri adgang til at kysse den man møder under den ophængte kvist, har fået flere tilhængere i en mere frisindet tidsalder. Desuden og måske nok så vigtigt lever vi i en tid, hvor Misteltenen pga. udplantning på æbletræer i haver og siden med fuglenes hjælp er blevet spredt over større arealer og derved blevet meget nemmere tilgængelig. Enkelte kloge mænd og koner, der kan forudsige, hvordan sommervejret vil blive, findes endnu som et kuriosum, men generelt er de udkonkurreret af de meteorologiske institutters data og statistik. Den erfaringsbaserede anvendelse af træ og andre naturalier til præcise formål findes stadig hos grupper af specialister, men er også trængt af industriens moderne frembringelser, hvor træ nemt og billigt erstattes af jern eller plastik, og tingene i øvrigt ikke behøver at holde hele livet, fordi de let kan erstattes. Også de moderne digtere svigter botanikken. Ifølge Brøndegaard ophørte botanik med at være en del af digternes univers omkring 1970. Måske fordi kendskabet til botanik ikke længere hørte til almen dannelse og derfor var ukendt for dem, måske fordi det positive og smukke ved naturen blev slidt op og endte som et banalt og fortærsket udtryk. Tidligere brugte man blomster som symboler og metaforer for digternes yndlingsemne, kvinder, men de præsenteres nu langt mere håndfast og realistisk i det offentlige rum, og blomstermetaforer har dårlige chancer i den konkurrence. Det er ikke sådan, at naturen i sig selv har mistet sin tiltrækningskraft på moderne mennesker. Det ved vi fra undersøgelser af fritidsinteresser, hvor en tur i skoven stadig rangerer blandt de mest populære fornøjelser, men interessen antager nye former.

Danmarks geografiske beliggenhed har medført, at mangel på mad historisk set sjældent har været et problem. Den næringsrige jord er let at dyrke og giver gode afgrøder, og i havet er der masser af fisk og kun i tider med krig, misvækst, svampesygdomme eller pest var der problemer. Denne generelt gode situation har medført,

at man i moderne tid ikke har haft behov for at anvende alt hvad der er spiseligt, men har kunnet sortere i det. Noget af det som aldrig rigtigt har været brugt i Danmark er tang, hvad der ellers synes oplagt med Danmarks lange kystlinje. Det har man gjort andre steder, f.eks. i Island, hvor forskellige tang-arter har fungeret som føde til kreaturer i tider med smalkost, og hvor også mennesker har spist tang. Det mest alge-spisende land er Japan, hvor man har udnyttet mange arter af alger til specialiserede formål. Mest kendt er Nori (arter af *Ulva* og *Porphyra*), der anvendes som omslag til sushi-ruller, men også de store seje brunalger anvendes som fond i miso-suppe, andre anvendes til tangsalat. Det er en ny anvendelse af en velkendt gruppe planter, i hovedsagen kommet til os udefra, og nu udbredt gennem japanske restauranter i store dele af den vestlige verden. En anden nyere type etnobotanik, som Brøndegaard ikke fik med, fordi den knapt eksisterede, da han skrev sine bøger, er anvendelsen af hash som rusmiddel, hvortil der også er knyttet ganske mange udtryk, skikke og folklore.

I Sverige har man i "landskapsblommor" skabt en moderne måde at udnytte karakteristiske planter for de enkelte landskaber til profilering af landets regioner. I Danmark har store institutioner taget blomsterne til sig som symboler for deres virksomhed: Socialdemokraterne har valgt den røde Rose, Venstre, Danmarks liberale parti, har valgt den blå Kornblomst og Dansk Kvindesamfund har valgt Mælkebøtten, med den "sociale" kurv med mange i forening. I Danmark viser vejskilte med en "Daisy" (Marguerit) vejen til særligt smukke ruter.

Disse anvendelser er relativt nye og spiller kun en mindre rolle i sammenhængen. Den store generelle anvendelse, folks almene brug af naturen, finder stadig sted, nu ikke som en nødvendighed, men for fornøjelse og afslapning. Når vi er på tur for at samle en buket blomster, snapseurter, forskellige typer af bær, efterårets mange svampe, på fisketur eller jagt, eller finder en særlig mærkeligt formet rod eller noget andet dekorativt i naturen, så er det en direkte tradition og fortsættelse af vore forfædres univers som jægere og samlere. Hvad end udbyttet måtte blive, så er det selve gerningen, jagten på dyr, planter eller svampe, som er hovedmålet for os. Hvis den svigter, dør vi ikke af sult, men kan kompensere i supermarkedet. Under alle omstændigheder får vi frisk luft, motion og den spænding og udfordring, der er ved at prøve på at skaffe sig noget fra naturen, vi føler os som "rigtige" mennesker fra dengang det at være menneske, var en stadig kamp for føden. Megen udnyttelse af botaniske emner er nu gået af brug, men der er også meget, der fortsat er levende. Antallet af oprindeligt vildtvoksende danske plantearter, der stadig udnyttes er et stort to-cifret tal. De indsamles og bruges som krydderurter, snapseurter, ølurter, til syltetøj og som grøntsager, og mange af dem er taget ind til dyrkning i haverne og forædlet gennem generationer til større og mere givende sorter.

I en lang periode efter krigen var vi berusede af de fremskridt landmændene og industrien gjorde med vores fødevarer ved at lave dem større og billigere, men nu melder eftertanken sig. Var det nødvendigt med den industrielle uniformering og masseproduktion, gik det ud over dyrene, mistede vi nogle smagsstoffer undervejs, eller var de vilde, lokalt forankrede planters indhold bedre end de indførtes?

Det var spørgsmål som disse, der fik en kreds af kokke o.a. til at udforme et koncept om det nye nordiske køkken, som de dygtigt har fået lanceret i en bred

kreds, og mange har taget konceptet til sig. Blandet med moderne miljøhensyn som ikke at transportere ting til sig, der allerede produceres lokalt, og andre hensyn, steg interessen for de gamle dyder og urter igen. Kokkene besluttede at give det lokale en ny chance. Med et udgangspunkt som antog, at det lokale havde udviklet sig optimalt, fordi det var tilpasset stedets klima og jordbund begyndte en fornyet undersøgelse af de nordiske planters anvendelse i mad og drikke. Den gennemindustrialiserede mad, som mange havde fået nok af, og de livsstilsygdomme, som kan være et udslag af ensidig, industriel kost, har givet det naturlige udgangspunkt, de vilde planter, en renæssance. Brøndegaards værker blev fundet frem og nærstuderet og de gamle opgivelser blev efterprøvet og gjort til genstand for nye undersøgelser og nye måder at anvende dem på. Ramsløg blev stueren, når blot den anvendtes i små doser, strandkål var en forårsbebuder, som gav friske vitaminer tidligt på året, salturt tilførte en naturlig saltsmag til salaten og Strand-Trehage (*Triglochin maritima*) blev anbefalet som særdeles velsmagende, selv om man tidligere ikke havde ænset den.

Ramsløg (*Allium ursinum*) ur *Flora Danica* 1787. Volym, 13.
Plansch nr 757 (DCCLVII)

*Framsidan till boken Flora Danica
(2014) av Henning Knudsen.*

Brøndegaards vældige værk er et monument over en svunden tid og tankegang. *Folk og Flora* er fortællingen om danskernes hverdag og fest set gennem brugen af og talen om planterne (og dyrene i Brøndegaards tilsvarende værker *Folk og Fauna* og *Folk og Fæ*). Når vi læser hans omfattende sammenskrivninger af forfædrenes tanker, vaner og gerninger i forhold til planterne, kan vi umiddelbart følge med i de tanker, vore forfædre gjorde sig, om alle de aspekter, hvor planter spillede en rolle. Brøndegaard levendegør en vigtig del af vores fortid.

Efter krigen flyttede han til Spanien, og intensiverede sit etnobotaniske arbejde gennem en strøm af artikler til alle slags blade og skrifter: dagblade, ugeblade, foreningsblade, faglige blade, videnskabelige tidsskrifter, alle, der ville høre om etnobotanik, fik velskrevne og oplysende bidrag fra Brøndegaard. Danmark er med hans enestående og omfattende værker indenfor etnobotanik og etnozologi bedre oplyst end næsten alle andre lande, som må nøjes med samlinger af artikler om spredte aspekter af emnet. Brøndegaard vendte i en sen alder tilbage til Danmark og tilbød sin enestående samling litteratur til to danske institutioner. De afslog at købe den, fordi de ikke kunne love at holde samlingen udelt. Det er et princip, som mange offentlige institutioner er nødt til at have for at kunne fungere rationelt, fordi besværet med at styre samlinger afhænger af antallet af enheder, der findes. Heldigvis kunne man i Sverige love at holde samlingen udelt, og her er den endt i gode hænder. Den Svenske Skogs- og Lantbruksakademien har digitaliseret og publiceret Brøndegaards egne bøger og mange af hans artikler samt registreret hans bogsamling i biblioteksdatabase Libris. Det var også i Sverige, han blev æresdoktor som en belønning for sin livslange indsats for etnobotanikken, en udnævnelse, som vakte stor glæde hos den gamle mand.

HENNING KNUDSEN

Lektor

Statens Naturhistoriske Museum, København